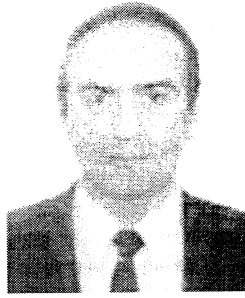

**ДЯТЛОВ В.О.,
доктор історичних наук,
професор, проректор з
наукової роботи**

*Чернігівський державний
педагогічний університет
імені Т. Г. Шевченка*

В умовах об'єднання Європи сьогодні все більш актуальними стають питання про національну і культурну ідентичність людини, її світовідчуття в єдиному просторі наднаціональної державності. Історична наука досить швидко починає реагувати на процес європейської інтеграції спробами, з одного боку, розширити ареал інтеграційної історії на країни Східної Європи і Сходу, а з іншого – досягти збалансованості між універсалістським і національним підходами. За висновком одного із аналітиків таких новацій М. Боргольте, історична наука не може бути служанкою європейського об'єднання, однак вона повинна концентрувати свої зусилля на пошуках вирішення актуальних проблем сучасності, що відкриває для неї як нові шанси, так і нові ризики¹. Ревізія латиноцентристської історіографії на користь транскультурного простору, відкритість її східній історії й надалі потребують національних і полідисциплінарних підходів, результати яких по-новому упорядковуються і переосмислюються відповідно до нових цілей і завдань реального об'єднання Європи².

"ПРОСТА ЛЮДИНА" В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРОСТОРИ XVI СТОЛІТТЯ

У світлі таких підходів особливої актуальності набуває питання: як почувалася людина в європейському просторі на різних етапах історичного розвитку? Особливий інтерес при цьому представляють пізні Середньовіччя і ранній Новий час, коли Європа ще не знала чітких національних кордонів, а конфесійна диференціація і релігійні протиріччя ще залишали надію на збереження християнської єдності. Водночас, це період посилення соціальної мобільності, міграційних процесів, масових переселень унаслідок релігійної ворожнечі, економічної нестабільності. Незважаючи на новачі та зміни, що закладали підвалини модерної цивілізації, Європа продовжувала зберігати основи середньовічного устрою та укладу життя.

Відповідь на поставлене питання, звичайно, буде залежати від того, кого ми обираємо в якості об'єкта нашого дослідження, Фуггера чи звичайного бомжа. Для першого Європа – це простір, в якому він створював власну економічну імперію, у коло якої входили імператори, королі, князі, ділові люди високого рангу, які мали владу і впливали на хід подій у світі. У другому випадку ми маємо справу із жебрацьким існуванням і міграцією людини в пошуках кращої долі, спілкуванням із людьми інших субкультур, що не визнавалися офіційним суспільством. Натомість є третій варіант – дослідити "середню", "просту людину", звичайного бюргера, який у силу особливостей свого ремесла мусив і мав можливість мандрувати європейськими шляхами, спілкуватись із людьми різних країн, спостерігати за їхнім життям.

Реалізувати поставлене завдання, не претендуючи при цьому на вичерпність усіх відповідей, можна, на наш погляд, шляхом звернення до щоденників, автобіографій, нотаток, які полишили по собі окремі міщани, ремісники, торгові люди, чиновники. Однією із таких пам'яток є так звана "Хроніка ювеліра. Пригоди поважних ювелірів Мартіна і Вольфганга, а також Петера Вінценца", що написана у вигляді нотаток з 1534 по 1583 роки³. Безперечно, "Хроніка" є важливим джерелом з історії ремесла, дає цінні відомості про цехову систему, економічні й ділові зв'язки підмайстрів і майстрів ювелірного цеху. Натомість, нас буде цікавити не цей бік життя ремісників XVI століття, вивченню якого присвячено чимало наукових досліджень, а сприйняття ними європейського простору, його історичного, етнічно-національного, культурного різнобарв'я.

Петер Вінценц належав до відомого в Бреслау цеху ювелірів і пройшов традиційний для того часу шлях від підмайстра до майстра і, завдяки особливостям своєї професії, мав можливість мандрувати і відвідувати різні європейські країни. Мандри давали можливість не тільки вивчати ремесло, встановлювати ділові зв'язки із цехами інших міст і країн, а й були важливим засобом обміну інформацією, спілкування, розширення знань про "чужі" краї. "Наші підмайстри, – скаржився в 1538 році майстер

лейпцігського цеху ковалів, – мають таку шкідливу звичку: коли приходять до міста чужий підмайстер, вони усі залишають роботу і поспішають посидіти разом з ним часто до десятої або більш пізньої години ночі..."⁴.

Майстер із Бреслау належав до людей, які на той час представляли **Європу ділову**, людей дрібного і середнього бізнесу, для яких першорядне значення мало розширення вільного економічного простору, ринків збуту, зокрема, ювелірних виробів. У цей період, завдяки великим географічним відкриттям, початку формування світового ринку, глибоким внутрішнім змінам у країнах Європи, змінюється характер торгівлі, посилюються інтеграційні процеси та зв'язки між різними регіонами континенту, закладаються підвалини нових ринкових відносин. Значною мірою торгівля спрямована не тільки на задоволення безпосереднього замовлення на готові товари, а й на поставку партій товарів на ринок.

Автор "Хроніки" відкриває з незвичного для нас боку **Європу гуманістичну**. В історичній літературі гуманісти представлені постатями видатних учених, університетських професорів, мандрівних поетів, які займалися словесністю, поезією, риторикою в силу своїх "професійних" обов'язків. Серед гуманістів ми зустрічаємо також чиновників, вчителів, окремих князів і прелатів, які захоплювались гуманістичними студіями і модою на античне. У випадку із сім'єю Вінценців ми маємо справу з бюргерським гуманістичним світоглядом і підходом до життя, до оцінки подій. Батько Вінценца не тільки був ювеліром, але й захоплювався словесністю, писав книгу, хроніку свого життя і цеху, до нього звертались як до майстра вишуканих розповідей з проханнями розповісти про історію Бреслау, він володів латиною і радів, коли його діти писали листи цією мовою⁵.

Освіта, яку одержав Вольфганг Вінценц, нагадує нам свого роду *studia humanitatis* – латина, мистецтво вишуканого письма і малювання, які до того ж мали неабияке значення в роботі ювеліра, поезія, якої він та його брати навчались у майстра цього ж цеху Ганса Чило. Люди, обізнані зі стародавньою історією, були не виключенням серед ремісників. Найбільш високо цінувались знання з історії мистецтв Давньої Греції та Риму. Окремі майстри-ювеліри добре знали "язичницькі книги", як вони називали твори античних авторів. Більше того, у душі гуманістичного погляду на минуле вони були переконані в тому, що в античну епоху ювелірні та інші мистецтва процвітали і митців шанували набагато більше, ніж за сучасності⁶.

Гуманістичний характер світогляду знаходить свій прояв у написанні автобіографій, сімейних хронік, нотаток, мета яких – утвердження особистості, її значення в діловому і культурному житті. Людина несла відповідальність не тільки за себе, а й за свій рід і намагалась сприяти формуванню в нащадків почуття гордості за своїх попередників⁷.

Натомість, у середині XVI століття відчувалось, що епоха Ренесансу завершується і, як пише автор "Хроніки", "починають дуги інші вітри". Вже менше цінувалось мистецтво малювання і "минули ті щасливі часи, коли маляр міг заробити так багато золотих гульденів, як це вдалося Альбрехту Дюреру, який залишив після своєї смерті 6 тисяч золотих гульденів". Автор підкреслює утвердження прагматизму, з яким люди почали підходити до мистецтва і до життя, витрачаючи великі гроші на купівлю будинків, коштовностей, а не на картини, які не можна було, на відміну від кубків і куклів, помінати потім на гроші.

"**Велика політика**" європейських монархів майже не викликає інтересу в "простої людини". Для Вінченца, який згадує лише про окремі події, пов'язані з рейхстагами або війнами, система правління, станового розмежування виступає як даність, що не залежить від його волі і цікавить його лише на побутовому рівні в тій мірі, в якій це стосується його ремесла чи життя. Щоправда, він досить точно відмічає нові явища в політичному житті, що знаходять свій прояв у посиленні впливу великого капіталу на владу. Так, Аугсбург – не тільки "чудове місто"; воно тепер відоме тим, що тут живуть Фуггери, "у яких часто бувають королі, графи, які приїздять сюди просити в них грошей"⁸. За лаконічними фразами перед нами виступає нова Європа, де провідну роль починають відігравати "олігархи" і фінансові магнати, що ставлять у залежність від себе державців і володарів.

У своїх подорожах і мандрах Вінценц відкривав для себе **Європу багатогітнічну**, багатобарвний простір етнонаціональних і культурно-психологічних особливостей. Поведінку і образ життя багатьох груп населення в цей час визначав розвиток міжнародної торгівлі, який сприяв мобільності купців, підприємців, їхніх довірених осіб, створенню добре налаштованої системи взаємозв'язків. У цьому контексті подорожі й знайомство з культурою інших народів стають звичайними явищами. Аугсбуржець Лукас Рем занотував у своєму щоденнику всілякі дрібниці, які дають нам можливість простежити життя торгового службовця з 1494 по 1541 рік. Після перебування в Лейпцизі та Ульмі він навчався італійської мови у Венеції, там же оволодів бухгалтерською справою. Сімнадцятирічний юнак вступає на службу до відомого підприємця Антона Вельзера, який доручає йому ведення важливих справ і виконання ділових місій у різних містах Італії, Німеччини, Франції, Австрії, Нідерландів, Швейцарії, Португалії, Іспанії. Разом із виконанням службових справ він мав можливість "оглядати прекрасні будови і чудові церкви", знайомитись із життям та побутом людей⁹.

Названа вище характеристика життя Лукаса Рема повною мірою стосується нашого героя, який у силу свого ремесла відвідав багато країн і побував у найбільших торгових центрах Європи. Для нього Європа – еди-

не ціле, що складається із різних територій, які відрізняються одна від одної своїми етнокультурними особливостями. У нього є уявлення про "закордон", однак у всіх описаннях його мандрів ми не знаходимо згадок про перетинання кордонів, про таможні і перевірки – предмет уваги тих, хто згадуватиме про свої подорожі в ХІХ або ХХ століттях.

Етнонаціональна картина тогочасної Європи в описах Вінченца виглядає різнобарвною і багаторівневою. З одного боку, він називає "великі нації" – італійців, німців, французів, а також відомі країни – Чехію, Польщу, Угорщину, Фландрію, Брабант, Англію, Францію. Однак, у більшості випадків першорядне значення набувають характеристики невеликих етнорегіонів, земельних етнічних груп у межах великих "політичних" і "монокультурних" націй. Так, шлезвігці, про яких він часто говорить, відрізнялися особливою працьовитістю і сумлінністю, за що їх з радістю брали всюди на роботу¹⁰.

Особливості етнічної свідомості й поведінки на побутовому рівні автор "Хроніки" відчув за часів перебування в Болоньї, куди він прибув сволодівати ювелірним мистецтвом. Він звертає увагу на те, що тут з великим задоволенням беруть на роботу вихідців із Шлезвігу, навіть тих, котрі були "нелегалами", оскільки місцеві підмайстри і майстри мають схильність красти золото з майстерень, особливо під час шліфування. Німецького або шлезвізького підмайстра брали на роботу без перешкод, однак це не застерігало від ускладнень у взаєминах із місцевими мешканцями. Причини напружених відносин автор вбачає в гордовитості італійців, які вважають, що "Бог нагородив їх мудрістю, а німцям дав лише глупоту, і усі науки та мистецтва, що існують на землі, походять від них". На побутовому рівні дискусії про переваги одного народу над іншим були явищем звичайним і призводили часто до відкритих сутичок. Автор "Хроніки" згадує, коли "німецький підмайстер скромно відповідає, що на його Батьківщині теж добре жити, там ніхто не боїться прелатів і ченців, про все можна висловлюватися вільно і відкрито, а "старий імператор" не один раз давав їм, італійцям, жару", то одразу починається справжня буря: вони сердяться, злятаються і кидаються в бійку¹¹.

Підкреслюючи чесноти німців, автор, водночас, визнає той факт, що в італійців чимало справжніх майстрів, які будують чудові палаци та виготовляють зброю, великих малярів, які прославилися на увесь світ.

У даному випадку ми маємо справу з відлунням великих історичних подій і явищ, глобального протистояння, яке давалося взнаки на побутових взаєминах італійців і німців. Німецькі гуманісти сприйняли нове вчення з Італії, однак активно використали його для утвердження власної національної свідомості й історичних уявлень, просякнутих патріотичними ідеями і спрямованих проти папського Риму. За вірець також бралися італійські пам'ятки історичної думки. Однією з таких

праць була ілюстрована історія Італії Флавіо Біондо, що побачила світ у 1474 році і стала зразком для Конрада Цельтиса, який намагався видати подібний твір з історії Німеччини. Щоправда, більший вплив на формування гуманістичних уявлень про історичне минуле мали твори античних авторів і, у першу чергу "Германія" Тацита, надрукована у Венеції 1470 року, а трьома роками пізніше – у Нюрнберзі. Відтепер німецькі гуманісти мали переконливі докази, що їхні пращури були не варварами, а мали велике і славне минуле. Відкриття відомостей про перемогу Армії над римлянами 9 року н.е., про яку нічого не знали впродовж усього Середньовіччя, допомогло довести, що предки німців ще в давні часи одержували перемоги в битвах проти славетних римлян. Реформація помітно посилила антиримські настрої в Німеччині і, безперечно, нові протестантські конфесії негативно сприймалися в Італії, де панівні позиції продовжувала зберігати католицька церква. Літературні змагання про першість і переваги суттєво відрізнялися від вирішення цих проблем у повсякденному житті, коли люди говорили про них, дивлячись в очі один одному.

Вінценц, нагадуючи італійцям про перемоги "старого імператора" Карла V, дає приклад того, як Італійські війни далися взнаки на національній свідомості німців й утвердженні патріотичного духу. В канву дрібних сутичок на національно-етнічному ґрунті вплетені також наслідки Реформації, утвердження релігійної свободи.

На побутовому рівні етнічні відмінності і взаємини реалізуються переважно в площині морально-психологічних характеристик. У своїх враженнях від мандрів до Венеції, Тіролю, австрійських земель Вінценц відмічає, що тут "більше добрих людей, ніж у Вельшланді". Натомість, ці слова скоріше відображають його психологічний стан, відчуття ним свободи після тривалого навчання і стомленості від напружених побутово-етнічних взаємин. Він у захопленні від міст, які він відвідував, від багатства Аугсбурга, благочестя Базеля. Саме тут починається його знайомство з "побожною" Європою. Його тепло зустріли поважні майстри ювелірного цеху із Базеля, де вони один одного називають братами, серед яких було чимало поважних священників і ченців, які сповідують сім Дарів Святого Духа: мудрість, побожність, милість, пізнання, поміркованість, богобоязливість і щирю любов. Усі вони для нього – "добрі, благочестиві люди"¹².

Про чотири місяці свого перебування в базельському братстві Вінценц згадує як про щасливі часи і знову переводить свої відчуття в площину етнонаціональних оцінок: "я одразу відчув різницю між німцями і недоброчливими валійцями". Він не зважає на те, що попав у рідне етнічне середовище, в якому, хоча й почувався більш комфортно, тим не менше "дуже сумував за Бреслау, за своїми рідними краями". Образ малої батьківщини

в "Хроніці" змальовано особливо яскраво і тепло. Європа – великий дім, однак найбільш затишно він відчувається в рідному краю, у Бреслау. Навіть момент повернення й зустрічі з рідним містом зображено веселими, світлими фарбами: "Нарешті цілим і неушкодженим я повернуся на батьківську землю: сонячні промені, здавалось би, у тон моему настрою грали на баштах і домах Бреслау, а перед будинком мого батька я побачив трьох дівчат: Магдалену, доньку Ганса Букса, Ноїлінь і Дебору, дочок доктора Ганиша. Вони годували голубів, а коли мене побачили, то привітали і побажали щастя"¹³. Життєві турботи і клопоти згасять ці перші враження, витіснять їх на узбіччя пам'яті, однак саме такою сприймається батьківська земля після повернення з інших країн.

Упродовж свого життя, ділових подорожей Вінценц відкрив для себе **Європу небезпечну**, сферу численних ризиків, які загрожують життю людини. Він неодноразово звертає увагу на небезпечність доріг і мандрів, під час яких можна покладатися лише на Бога. Далекі подорожі, як правило, здійснювалися групами підмайстрів або ділових людей. Звичайно, кожен соціальний простір містить у собі подібні небезпеки. Однак період життя бреслауського мандрівника припадає на період масового розорення дрібних ремісників і селян, утворення із декласованої, пауперизованої маси численних злочинних угруповань, які тероризували торговельні шляхи і створювали загрозу для ділових людей.

Європейською бідою були також війни, лихоліття, які завдавали шкоди не тільки мешканцям міст і сіл, а й економічному розвитку країни. Слід згадати, що він жив в епоху Релігійних війн і під час мандрів спостерігав, як унаслідок військових дій у 1551 році багато сіл було зруйновано й спустошено.

XVI століття – епоха релігійного розколу, воєн, соціальної нестабільності, тривожних очікувань. Можна багато писати й називати прикладів напруженого очікування страшних подій, посилення "великого жаху" перед майбутнім, невдоволення своїм часом. Однак, як поєднати при цьому два протилежні образи реформаційної епохи: "плачу і страху" (Ж. Делюмо) і "гомеричного сміху" (М. Бахтін)?

У періоди суспільних зламів активізуються соціокультурні сили, для яких завдання смішити або лякати перетворюються на "професійні" заняття. В історичних дослідженнях вони можуть бути цілком окремими темами – у реальному житті страх, тривога існують у складному переплетінні з протилежними емоціями.

На тлі "страшного часу" люди раділи життю, намагалися подолати свої печалі святами і сміхом, влаштовували веселі вистави і карнавали. Церковні і родинні свята відмічалися часто з таким розмахом і веселощами, що викликали стурбованість офіційних владних кіл, ставали причиною появи відповідних регламентів і обмежень. У повсякденних радо-

шах і турботах "маленьких" людей "великі" питання й трагедії світу відступали на другий план. Навіть у часи кульмінації європейської драми, напередодні зречення імператора Карла V від свого престолу, підмайстер пише у своєму щоденнику не тільки про "труднощі війни, що відчувались усюди", а про те головне, що найбільше бентежило його душу: "Цього року, коли настав травень-місяць, буяли квіти в садах і жінки щодня уквітчували свої кімнати свіжими букетами; рано зацвіли липи і співали пташки. Весна була настільки прекрасною, що всі люди раділи кожному дню. Однак, незважаючи на це, душа моя була не на місці від страху через те, що мене можуть не допустити до присвоєння звання майстра, оскільки тоді в цьому не було нічого дивного"¹⁴.

Люди навіть за часів нестабільності знаходили поле для професійних і життєвих радощів, долали відчуття того, що історія розвивається від "добрих часів" до гіршого майбутнього.

Усе вищесказане дає підстави стверджувати, що "проста людина" XVI століття зберігала відчуття певної єдності Європи, зокрема, як сфери економічної діяльності, для оволодіння якої потрібно було пройти навчання, здійснити мандри, встановити широкі ділові зв'язки. Життя людини базувалось на традиційних засадах: сім'я, цех, громада, професійне об'єднання, яке мало характер релігійного братства. Основу етнонаціональних цінностей склали поняття визнання малої батьківщини, культурного етносу, політичних націй і земельної єдності.

Автор "Хроніки" відчуває переломний характер свого часу, йому шкода, що руйнуються підвалини старого укладу життя, молодь забуває традиції своїх батьків, порушуються усталені моральні норми у сфері економічного життя, люди не витримують випробування спокусами наживи, жадібності і корисливості. На завершення Вінценц висловлює думку про те, що "найкраще, коли молодь виховується на повазі до старих людей з тим, щоб піти після їхньої смерті проторованим ними шляхом"¹⁵. Натомість таке твердження звучить з певним присмаком песимізму, який додає відчуття загибелі "старої" Європи, утвердження нових цінностей і норм життя, яким намагались слідувати нові покоління.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Borgolte M. *Mittelalterwissenschaft im Zeitalter der Pluralitätserfahrung // Unaufhebbare Pluralität der Kulturen. Zur Dekonstruktion und Konstruktion des mittelalterlichen Europa* /Hrsg. von M. Borgolte. – München, 2001. – S. 590-591.
- ² Borgolte M. *Vor dem Ende*. – S. 595.
- ³ *Goldschmiede-Chronik. Die Erlebnisse der erbaren Goldschmiede-Ältesten Martin und Wolfgang, auch Mag. Peter Wincentz* // Fischer Wolfram. *Quellen*

- zur Geschichte des deutschen Handwerks. Selbstzeugnisse seit der Reformationszeit. – Göttingen, Berlin, Frankfurt, 1957. – S. 30-55. (Далі: Goldschmiede-Chronik).
- ⁴ Bräuer Helmut. Probleme der Migration von Handwerkern und Gesellen während des Spätmittelalters und der frühen Neuzeit. // Beiträge zur historischen Sozialkunde. – 1989. – Bd. 19. – S. 78.
- ⁵ Goldschmiede-Chronik. – S. 32-33.
- ⁶ Goldschmiede-Chronik. – S. 33.
- ⁷ Wenzel Horst. Die Autobiographie des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit. – Berlin, 1992. S. 11, Misch Georg. Geschichte der Autobiographie. Bd. 4. Von der Renaissance bis zu den autobiographischen Hauptwerken des 18. und 19. Jahrhunderts. – Frankfurt am Main, 1969. S. 574, 575.
- ⁸ Goldschmiede-Chronik. – S. 34.
- ⁹ Alltag im Spätmittelalter / Hrsg v. Harry Kuhnel. – 3 Aufl., 1986 – S. 115.
- ¹⁰ Goldschmiede-Chronik. – S. 35.
- ¹¹ Goldschmiede-Chronik. – S. 36.
- ¹² Goldschmiede-Chronik. – S. 36-37.
- ¹³ Goldschmiede-Chronik. – S. 37-38.
- ¹⁴ Goldschmiede-Chronik. – S. 47.
- ¹⁵ Goldschmiede-Chronik. – S. 54.

Надійшла до редакції 11.10.2004